

MORALİZÂDE VASSAF KADRI'NİN PİYESLERİ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZCAN (*)

II. Meşrutiyet'ten sonra Türk Edebiyatı'nda bir piyes yazma furysı görülür. Bunun birkaç sebebi vardır. Bizce en önemli sebebi, daha önceki dönemlerdeki kısıtlamaların ortadan kalkması ve yazma özgürlüğünün genişlemesidir. Bu dönemde Moralizâde Vassaf Kadri de peşpeşe eserler verir. Biz burada onun, tiyatro bibliyografyalarında (1) adı geçen ve henüz yeni harflerle baskısı yapılmamış olan piyeslerini tarih sırasına göre incelemek istedik.

Moralizâde Vassaf Kadri'nin ilk yazdığı piyeslerden birisi **Mukaddime-i İnkılâp**'tir (2). Eserde Halil Bey'in ailesi anlatılır. Onun şahsında inkılâp âşığı insanların çektiği çileler dile getirilmiştir. Ayrıca piyeste hafiyelik konusu da ele alınmıştır. Bir araştırmacımıza göre burada bir iftiraya, bir haksızlığa uğrama söz konusu değildir. Doğrudan doğruya rejime bir başkaldırma vardır (3).

Birinci perde İstanbul'da Kalamış sahilinde Arnavutluk eşrafından kaymakam mütekeidi Halil Bey'in yalısında geçer. Yalının denize bakan odasında haritalar, sandalyeler, eski çakmaklı tabancalar, kılıç ve hançerler göze çarpmaktadır. Perde açıldığı vakit, elinde sigarası olduğu halde "**tahminen altmış yaşlarında kır bıyıklı, orta boylu Halil Bey**"in odaya girdiğini görürüz. Osa evdekiler hâlâ yemekteler. O gece Halil Bey'in kardeşinin oğlu gemi zâbitlerinden Cemal Bey de gelmiştir. Halil Bey, Cemal'in üzüntülü olduğunu fark edince, ona gençlerin daima "**handan**" olmaları gerektiğini söyler. Ama Cemal Bey o kanaatte değildir :

"Bu sözü reddederim beybaba... Zindanlar.. Ölümle.. O siyah kalın

(*) S. Ü. Fen - Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) Bkz: Türkân Poyraz - Nursina Tuğrul, **Tiyatro Bibliyografyası** (1859 - 1928), Ankara 1967, s. 50 ve s. 78.

(2) **Mukaddime-i İnkılâp**, Dersaadet 1325. Eser iki perde, bir tablodan ibarettir. Millî ve siyasî bir dramdır. Yazımızdaki sayfa numaraları bu baskıya aittir.

(3) Alemdar Yalçın, **II. Meşrutiyet'te Tiyatro Edebiyatı Tarihi**, Ankara 1985, s. 75.

prangalar... Musibetler, felâketler, bütün gençlerin, o zavallıların vâlid-i manevîyesi oldukça o gençleri handan göremezsiniz." (s. 5).

Halil Bey ise farklı düşünmektedir. Ona göre genç insanlar asla metanetlerini yitirmemelidirler. En kötü şartlarda dahi idealleri için çalışmaktan vazgeçmemelidirler. Üstelik kendi durumunun da gençlerinkinden pek bir farkı yoktur. **"Bu zamanda hepimiz felâket kurbanıyız"** (s. 5) derken bu gerçeğe işaret etmek istemiştir. Çok geçmeden Şahin Bey'in ihtiyatsız davranarak yanında bir sürü gizli evrakla yakalanıp tevkif edildiği haberi gelir. Bunun üzerine hemen birtakım tedbirler alırlar. İlk olarak gizli evrakları yakmayı, tabancaları kuyuya atmayı düşünmüşlerdir. Biraz sonra yalının rıhtımına bir sandal yavaşır, içinden Halil Bey'in oğlu Behlül çıkar. Behlül Jön Türkler'dendir. Behlül'ün anlattığına göre Şahin Bey'in tutuklanmasında ihtiyatsızlığın değil, düşman parmağının rolü vardır. Ayrıca o, evin abluka altına alındığını belirtir, bu yukuatın dostlarıyla düşmanlarını ayırt edeceğini bildirir. Behlül'le birlikte yalıya gelen Fazlı Bey ise pek düşüncelidir. Gerçekte Behlül'ün gözü onu pek tutmaz. Gizli vesikaları taşıyan Halil Bey'in müstakbel damadı Şahin Bey'in yakalanmasından sonra, onun tedirginliği iyice artmıştır. Hattâ Halil Bey, Fazlı Bey'i korkudan hastalanmış sanır. Fazlı Bey ise üşüttüğünü söyler. Ama Halil Bey'in yanındakiler onun mazeretini yeterince inandırıcı bulmazlar. Bu sırada dışarıda dehşetli bir gürültü işitilir. Kadınlar arasında bir vâveyle kopar. Cemal Bey ile Behlül Bey çıkıp bakmak isterler. Fazlı Bey de onlara katılır. Fakat evi zaptiyeler basmışlardır. Görevliler, uşaklarla, kapının önünde gırtlak gırtlığa kavga etmektedirler. Halil Bey'in evindeki toplantılarda alınan kararları Fazlı Bey'in jurnal ettiğini öğrenen Bahtiyar Hanım, onu hançerle öldürür. Bahtiyar Hanım, hem akrabası, hem ağabeyinin mektep arkadaşı olan Fazlı Bey'i öldürdüğünü babasına şöyle nakleder :

"Fazlı olacak alçağı geberttim. Menfaat-i nefsânesi için casusluğu irtikap eden o hamiyetsiz gencin ayıbını siyah topraklar örtsün" (s. 16).

Fazlı Bey'in ölümüne en çok dul bir kadın olan kız kardeşi Nadire Hanım üzülür. Biraz sonra **"eski elbiseli, zebâni tavırlı"** ikisi resmi, birisi sivil üç zabıta memuru Halil Bey'i, Behlül'ü, Cemal'i almak için içeri girerler. Fakat onlar daha başka bir üzücü vak'a ile karşılaşmışlardır. O esnada, odada bulunan ve Halil Bey'in yakın dost ve komşularından olan, öteden beri hükümet tarafından gözetim altında tutulan Hüseyin Bey ileri atılır ve Bahtiyar Hanım'ın elinden az önce aldığı cinayet aletini vererek, cinayeti kendisinin işlediğini söyler. Hüseyin Bey'in bu davranışını görünce, Halil Bey, iyice şaşırır. Zaptiyeler, onun hazırlanması için kapı önünde beklerken, gösterdiği bu asil davranıştan ve fedakârlıktan dolayı kendisine teşekkür eden Halil Bey'e, Cemal ve Behlül Beyler gibi vatansever genç-

lerin zindan köşelerinde çürümelerine razı olamayacağını belirterek şu cevabı verir :

“— İşte bu ana kuzuları... Bu vatan yavruları diri diri mezara gömülecekler... Fakat bundan müteessir olmayınız... Bunlar gibi binlerce, yüzbinlerce gençler... Ma'sûmlar zincirler içinde zindan köşelerinde menfilerde diyâr-ı gurbette ölümle pençeleşiyorlar... Binlerce ana, baba kanlı yaşlar döküyor. Kara bayramlar geçiriyor. Mini mini yavrucaklar gece gündüz boyunları bükük ma'sûmâne gözyaşları akıtarak 'baba, baba' diye feryâd u figân ediyorlar.. İşte bu esaret ve haşiyânededen bu hayat-ı zelilânededen bizi, bu ma'sûm milleti kurtaracak ancak bir inkılâptır.

İşte İstanbulca olan hizmet ve teşebbüsünüz bir felâketle neticelendi. Hançer-i istibdâdı kıracak parçalayacak bir kuvvet varsa o da parlak süngüler, ateşin namlulardır...

Siz maksat-ı re'sinize gitmelisiniz. Bircümlü silâh arkadaşlarınızı bütün kabileleriniz, o muhterem cengâverleri bir inkılâp için hazırlamalısınız.

Siz orada yalnız bir kibrit yakınız göreceksiniz ki binlerce yanardağ ân-ı vahidde feverân edecek... Ve dehşetli lavları altında hükûmet-i Hamidiyye eriyecek bir dakika içinde mahvolacaktır.

Bu mukaddes hizmeti ifâda çekinmezsiniz değil mi?" (s. 20 - 21).

Halil Bey de böyle bir inkılâp için son nefesine kadar çalışacağına söz verir. Behlül, Cemal ve Hüseyin Beyler'in gözlerinden, alınlarından öper. İşte o sırada Bahtiyar Hanım gelir. Hüseyin Bey'e suçu üstlenmiş olmasından dolayı çok minnettar olduğunu ama cezasını kendisinin çekmesi gerektiğini söyler. Ayrıca geride bırakacağı iki evlâdını hatırlatır, onlardan ayrılmamasını ister. Hüseyin Bey ise Bahtiyar Hanım'a, yaptığı hareketin bir âlicenaplık sayılmamasını, asil soylu davranışın babasının vaat ettiği meseleye katkıda bulunmak olduğunu bildirerek o mukaddes yolda çalışmasını tavsiye eder. Eğer böyle yaparsa ona hakkını helâl edeceğini bildirir (s. 22).

Hanımlara veda etmeleri pek hararetli ve heyecanlı olur. Halil Bey öylesine coşmuştur ki yerinde duramaz. **"Yuvası yıkılmış bir arslan"** şiddetiyle gözleri parıldamakta olduğu halde sürekli **"İnkılâp.. İnkılâp! Hazırlanmalı!.."** (s. 23) diye bağırır. Birinci perde böyle sona erer.

İkinci perde nisbeten kısadır. Birinci perdedeki olayın üzerinden üç buçuk sene geçmiştir. İkinci perde açıldığı zaman Halil Bey'in Arnavutluk'taki kârdeşi Hüsrev Bey'in evi görülmektedir. İlk perdede olduğu gibi burası da tüfek, kılıç, dizi dizi fişek ve mavzerlerle doludur. Halil

Bey'in daveti üzerine birçok gönüllü yiğit, millî kıyafetler içerisinde bahçede toplanmıştır. Askerî mızıkâ bahçede hazin bir millî hava çalmaktadır. Öte yandan Hareket Ordusu da İstanbul'a gelmek için hazırlık yapmaktadır. Arnavut gönüllüleriyle birlikte Bahtiyar Hanım da silâhlanmıştır. Herkes son derece sabırsızdır. Halil Bey, daha üç ay kadar zamanları olduğunu bildirmesine rağmen zâbitler artık vaktin iyice yaklaştığını ileri sürerler. Halil Bey'in küçük kardeşi Hüsrev ise daha şimdiden hazır olduklarını, ateşe ateşle, kılıca kılıçla, insanlığa insanlıkla cevap vereceklerini söyler. Heyecanlı konuşmalardan sonra gözleri kin ve öfke dolu Arnavut gönüllüleri Cenab-ı Hakk'ın adını anarak yemin ederler. Daha sonra Bahtiyar Hanım gelir. **"Yarabbi, sen bize muvaffakiyet ihsan buyur"** diye dua eder ve vatan müdafaasına kendisinin de katılacağını, inkılâp kahramanları arasında cesur kadınların da yer alacağını onların da inkılâp için çalışacaklarını, erkeklerden de asla geri kalmayacaklarını bildirir. Eser, gönüllülerin kararlaştırılan yere gitmeleriyle ve mızıkâ ezgileri arasında sona erer.

Yazar, piyesinde, bazı önemli noktalar üzerinde durmuştur. Bunlardan ilki vatanın kurtarılması için kadın erkek ayrımı yapılmaksızın herkesin çalışması gerektiğidir. Moralizâde Vassaf Kadri, bu fikri Bahtiyar Hanım'a söyletir. **"Müdafaa-i vatan uğrunda kadınlığın ne farkı olabilir? Biz de bu vatanın ciğerpâreleriyiz"** şeklindeki sözler, bu görüşümüzü ispatlamaktadır. Ayrıca Halil Bey ve çevresinde toplanan gençler, inkılâp taraftarıdır. Bu yüzden iktidara cephe almışlar ve mücadeleye girmişlerdir. Yazar, hem birinci perdede, hem ikinci perdede inkılâp için uğraşan gençlerin başlarına gelenleri tasvir etmiştir. Bu insanlar son derece fedakârdırlar. Kendi aralarında müthiş bir dayanışma vardır. Bunların en fedakâr olanı, Halil Bey'in dostu ve yakın arkadaşı Hüseyin Bey'dir. Kendilerine ihanet edenleri, yakın akrabaları olsa dahi affetmezler. Yazar bu eserinde Arnavutları son derece kahraman ve yiğit insanlar olarak göstermiştir. Moralizâde Vassaf, bir yandan onlar arasındaki birlik ve dayanışmayı vurgulamış, öte yandan da Anadolu halkının tutumunu gözler önüne sermiştir.

Jön Türklerin çalışmalarını destekleyen yurtsever Halil Bey'in ailesinin başına gelenler anlatılırken yazar, perdeler arasında sağlam bir denge kuramamıştır. Özellikle ikinci perde son derece zayıftır. İlk perdede kardeşi öldürülen Nadire Hanım'ın tepkisine hemen hemen hiç yer verilmemiştir. İkinci perdede ise kendisinden hiç söz edilmez. Bahtiyar Hanım'ın suçunu üstlenerek onun yerine mahkûm olup zindana atılan Hüseyin Bey'in çocuklarına ilişkin bir karışıklık da göze çarpmaktadır. Eserin ilk perdesinde Hüseyin Bey'in iki çocuğu olduğunu kendi ağzından dinleriz (s. 22) ama ikinci perdede Halil Bey'in rüyasının anlatıldığı kısımda,

bu kez üç çocuktan bahsedilir (s. 25). Hattâ bu üç çocuk, zindandaki babalarının karşısında boyunları bükük, aç ve perişan bir halde gösterilmiştir. Bütün bunlar bizce yazarın eserini meydana getirirken titiz davranmadığını ortaya koymaktadır..

Moralizâde Vassaf Kadri'nin aynı yıl içerisinde yazdığı bir başka eseri de **Çakıcı'nın İlk Kurşunu** (4) adını taşımaktadır. Bu eser eşkiyalık konusu işlemektedir. Dört perdeden ibarettir. Yazar, Çakıcı meselesini, bir devlet meselesi gibi ele almıştır. Ayrıca Çakıcı'nın gaddarca davranışının sebepleri üzerinde durmuştur. Burada da devlete yardımcı olan birtakım gönüllü insanlardan söz edilmektedir. Devlet otoritesinin önünde sonunda sağlanacağı belirtilmiş, hiç kimsenin devlet gücünün üzerinde olamayacağı vurgulanmıştır...

Piyesin birinci perdesi Ödemiş'te millî bir üslûpla döşenmiş olan Seyfullah Efendi'nin evinde geçmektedir. Moralizâde Vassaf Kadri'nin bu eserinde mekân Ege Bölgesi'dir. Öbür piyeslerinde ise vak'a İstanbul'da saray ve çevresinde yaşanır. Tireli Ali Paşa sülâlesinden olan Jandarma Yüzbaşı Seyfullah Efendi ile kardeşi, Çakıcı Mehmet Efe'yi takip etmektedirler. Çakıcı da vaktiyle eşkiya olan babasını hükûmet konağına çağırıp yakalatan, sonra da idam ettiren Tireli Ali Paşa ailesinden intikam almak istemektedir. Halk ise jandarmaya pek fazla yardımcı olamamaktadır.

Çakıcı Mehmet Efe, Seyfullah Efendi ile kardeşi Mahmut Bey'in evine bir gece baskın yapar. Seyfullah Efendi ile Mahmut Bey, onun peşindedirler. Bunu fırsat bilen Çakıcı, Seyfullah Efendi'nin kızı Feride'yi kaçırmıştır. Bu baskın sırasında Feride'nin annesi de ölür. Daha önce Feride, babasıyla amcasını Çakıcı'ya izlemekten vazgeçirememiştir. Çünkü bu iki kardeş, görevlerine son derece bağlı insanlardır.

İkinci perdede vak'a, Çakıcı Mehmet Efe'nin dağdaki mağaralarından birinde geçer. Onun dağın çeşitli yamaçlarında birkaç mağarası vardır. Feride'yi getirdiği mağarayı kimse bilmez. Genç kadının kurtulma ümidi bulunmamaktadır. Zaten Çakıcı Mehmet Efe'nin eline düşen bir daha kurtulamaz. Geriye dönmesi de mümkün değildir. Feride burada dışarıyla irtibatı olmaksızın yaşar. Çakıcı'dan hamile kalır. Nihayet günün birinde doğum yapacaktır. İşte o gün gelip çatığında Çakıcı, hemen gizlice kasabaya iner ve oradaki yaşlı ebeyi kaçırmıştır. Bu kadın hem Feride'ye, hem de çocuğa bakar. Ne var ki Feride, bitkin ve halsizdir. Üstelik hastadır da. Bu yüzden çocuğunu iyi besleyememektedir. Bir müddet sonra Fe-

(4) **Çakıcı'nın İlk Kurşunu** (yahud Cellâd-ı Nâgehâni), İstanbul 1325. Yazımızdaki alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.

ride'nin hastalığı iyice ilerler. Çakıcı Mehmet Efe, Feride'nin acılar içinde kıvrandığını görünce bu defa kasabaya yeni gelen doktoru kaçırap mağaraya getirir. Hayri Bey, Feride'yi muayene eder, ona iyileşmesi için ilaçlar verir. Ayrıca bu mağaradan birlikte kaçmalarını önerir. O da razı olunca, gizlice su testisine arsenik döker. Çakıcı'nın başlarına diktiği nöbetçi, bu testiden su içince kıvrana kıvrana ölür. Onlar da mağaradan kaçmağa muvaffak olurlar.

Gerçekte Feride'nin kurtulması acılarını pek hafifletmez. Zira üçüncü perdeden öğrendiğimize göre Çakıcı, Feride ile Doktor Hayri Bey'in kaçtıklarını anlayınca onlardan önce Seyfullah Bey'in evine gelir ve onu bulamayınca da Seyfullah Bey ile Mahmut Bey'i öldürür. Böylece bu talihsiz kadın, annesinden sonra babasıyla amcasını da yitirmiş olmaktadır. Doktor Hayri Bey, Feride'yi teselli etmeğe çalışır. Bu facianın intikamını almakta kararlı olduğunu söyler..

Üçüncü perdede anlatılanlarla dördüncü perdedeki vak'a arasından tam dokuz ay geçmiştir. Fakat Çakıcı Mehmet Efe hâlâ yakalanamamıştır. Her yerde aranmakta, peşine devriyeler çıkarılmaktadır. Takip müfrezesinin komutanı, Eşref Bey isminde cesur bir zâbittir. Hayri Bey'in de aralarında bulunduğu bir grup gönüllü de kendisine yardımcı olmaktadır. Çakıcı hiç bir zaman yalnız dolaşmaz. Zaten çevresinde ve onunla birlikte hareket eden daha başka eşkiyalar vardır. Nihayet bir müsademede, arkadaşları Çakıcı'yi terk etmek zorunda kalırlar. Çakıcı da mağarasına sığınır. Hayri Bey ve onun arkadaşlarından Adem Efendi, bu mağarada Çakıcı'yi öldürürler. Dördüncü perde bu takip işinin nasıl yapıldığını ve başarıyla sona erdiğini anlatır.

Çakıcı'nın İlk Kurşunu'nda Feride'nin her şeyden önce ana olduğu göz önünde tutulmuştur. O, nefret ettiği Çakıcı'nın yanından kaçarken çocuğunu dahi götürmek istemiştir. Ayrıca eserde, intikâm hissiyle hareket eden Çakıcı Mehmet Efe'nin giderek nasıl tükendiği gösterilmiştir. Kötülüğün hiçbir zaman fayda getirmeyeceği vurgulanmıştır. Yine bir araştırmacının dediği gibi, piyeste, eşkiyaların topluma verdiği korku ve tedirginlik, eşkiyaların hunharlıkları dile getirilmiştir. Çakıcı tarihî bir şahsiyettir. Bazı olaylar hariç, anlatılanlar, tarihî gerçeklere uymaktadır (5).

Eserde Çakıcı, kan dökmekten zevk alan bir cânî olarak ele alınmıştır. Çakıcı, hiç kimseye acımaz. Kadın, kız, yaşlı, genç demeden katleder. İnsanlara her kötülüğü yaptığı halde halkın gözünde kahraman olmuştur. Yüzlerce kişiyi öldürmüş, çeşitli soygunlar yapmıştır. Ama halk onu, sadece hak edenleri cezalandıran bir kahraman gibi tasavvur etmiştir.

(5) Alemdar Yalçın, a.g.e., s. 153 - 154.

Halkın onu nasıl değerlendirdiğini görmek üzere Memiş Ağa'nın Yüzbaşı Seyfullah Efendi ile Mahmut Bey'e söylediklerine bakalım :

Mahmut Bey — Memiş Ağa ne haber?

Memiş Ağa — Efendim Çakıcı (Ayasuluk) köyünü yakıyo.

Seyfullah Efendi — Çakıcı olduğunu nereden biliyoruz. Herkesi bu mu öldürür? Her şeyi bu mu yakar?

Memiş Ağa — Evet efendim. Çakıcı zenginlerin canını almağı çok sever.. Zahiye dolu anbarları yakmaktan çok hoşlanır.

Mahmut Bey — (Birdenbire Memiş Ağa'ya doğru dönerek) Memiş Ağa sen kaç defa Çakıcı'nın arkasından gittin.

Memiş Ağa — Yüzü geçmiştir efendim!...

Mahmut Bey — Ey hiç vurulmadın mı?...

Memiş Ağa — Hayır efendim o bizim gibi adamları vurup da ne yapacak?

Seyfullah Efendi — (Söze karışarak) Bu herifin attığı kurşun adam mı seçer? Gece karanlığında seni beni kurşun tanır mı?

Memiş Ağa — Sanırım efendim!...

Mahmut Ağa — (Hayretle) Ne diyorsun Memiş sen bizimle eğleniyor musun, kurşun kurşundur! Kime rast gelirse onu devirir, kime rast gelmez ise o kurtulur!...

Memiş Ağa — Hayır efendim. Onun kurşunu sihirlidir. O daha namusunun içinde iken zıbartacağı adamları bilir. (Eliyle Seyfullah Efendi'yi göstererek) İşte efendim geçen hafta on altı kişi içinde yalnız bizim yüzbaşı efendi vuruldu. Etrafında biz de vardık bize niçin gelmedi! Koca efenin attığı kurşunların üçü de yüzbaşı efendiye çarptı!... (Sözünü ikmâl ettikten sonra Yüzbaşı Seyfullah Efendi'ye doğru iki üç adım yürüyerek) Yaralarınız iyileşti mi Yüzbaşı Efendi? (Başını iki tarafa sallaya sallaya) Koca Efe size acımış efendim!...

Seyfullah Efendi — Ben on gün oldu buraya geleli kahbe herif benim ne adımı bilir ne şahsımı bilir?..

Memiş Ağa — Tanır efendim hiç kimsenin bilmediğini o bilir! Hiç kimsenin göremeyeceği şeyleri o görür. Azrail'in giremediği yerlere o girer. Canavarların yapamayacakları cür'eti o ifâ eder. İşte efendim bizim koca efemiz böyledir. Onun mezâmından hiç bir şey kurtulamaz efendim... (Memiş Ağa sendeleyerek bir iki adım atıp Mahmut Bey'e doğru yaklaş-

tıktan sonra kemâl-i hayretle kendisini dinlemekte olan Mahmut Bey'e, o genç zâbitin gözlerinin içine bakarak) Beyefendi siz ondan korkuyor musunuz yoksa onun hakkında söylediğim bu sözleri bir masal olarak mı dinliyorsunuz?.

Mahmut Bey — (Ceketini giymekle meşgûl olduğu halde) Korkmak o nasıl lâkırdı Memiş Ağa bir zâbit için korkmak olamaz, hem de bizim canımız koltuğumuzun altındadır. Bak biraderimin yaraları daha iyi olmadan onu öldürmek için gidecek. (Eliyle işaret ederek) Onu geberteceğiz.

Memiş Ağa — (Manidâr bir hande ile) O ölmez efendim!...

Seyfullah Efendi — (Ayağını yere vurarak) Memiş Ağa sen ne söylüyorsun elimize geçerse gebertmez miyiz?... Bu adam şeytan değil ya!...

Memiş Ağa — Hiddetlenme Yüzbaşı Efendi! Bu adam şeytandan daha belâlıdır. Şeytanın bir gözü kör derler fakat Efe'nin gözü şeytanın göremeyeceği şeyleri de görür. Şeytan yapacağı fenalığı insanları teşvik ederek yapar, halbuki Efe her şeyi kendi eliyle yapar, herkesi kendi eliyle öldürür, her ocağı kendi eliyle söndürür." (s. 10 - 11).

Eserde birtakım halk inanışları ile geleneklerden de söz edilmektedir. Bunlar o günkü sosyal hayatımızda görülen ve halkın cahilliğinden kaynaklanan unsurlardır. Yazar bu piyesinde öbürlerine nazaran halkın hayatına ait gözlemlere, daha çok yer vermiştir. Özellikle Seyfullah Efendi'nin evindeki Ayşe Nine çok canlı bir tip olarak çizilmiştir. Doktor Hayri Bey ile arkadaşları ise, devlet yanında yer alan güçleri temsil etmektedirler. Yazarın bazı piyeslerinde karşılaştığımız Arnavut asıllı vatandaşlara ilişkin değerlendirmeleri burada da yer almıştır. Moralizâde Vassaf Kadri'nin bunlarda oldukça subjektif davrandığını söyleyebiliriz. Eserde Çakıcı Mehmet Efe'nin öldürdüğü insanların sayısına yönelik farklı rakamlar verildiğini hatırlatalım. Ayrıca piyesin final sahnesinde Çakıcı'nın psikolojisi aksettirilirken bir hayli hissî davranıldığını belirtmek isteriz.

Moralizâde Vassaf Kadri'nin **Sultan Murad** (6) adlı piyesi ise doğrudan doğruya padişah V. Murad etrafında geçmektedir. Yazar, eserinde, 1878 yılı Mayıs ayı içerisinde cereyan eden Ali Suavi ve arkadaşlarının gerçekleştirdikleri Çırağan Vak'asını konu edinmiştir. Moralizâde Vassaf Kadri'nin kitabın başında "**İfadem**" başlığı altında bir açıklaması yer almaktadır. Yazar burada, ömrünün on dört yılını, Rumeli'de Balkanların ruh açıcı ve besleyici manzaraları arasında geçirdiğini, daha sonra İstanbul'a geldiğini, tahsiline burada devam ettiğini belirtmektedir. İlk zamanlar

(6) **Sultan Murad**, İstanbul 1327. Millî ve cinaî bir piyestir. Üç perde iki tablodan ibarettir. Yazımızdaki sayfa numaraları bu baskıya aittir.

İstanbul'u hiç tanımaz. Fakat mektebin tatil olduğu günlerde, yaşlı lalasıyla birlikte İstanbul'u bir program çerçevesi içinde gezerek tanımağa başlar. Dört yılda bu güzel şehrin her yanını öğrenir. Bu geziler esnasında Kağıthâne mesiresi dışında İstanbul'un görülecek bütün yerlerini dolaşır. Çok sevdiği arkadaşlarından Ali Bey'le birlikte kendisinin en çok Çırağan Sarayı dikkatini çeker. Orasını görür görmez gözünün önünde bütün facialarıyla birlikte bir tablo canlanır. Mazlum Hakan V. Murad'ın bedbaht hayatını bütün acılık ve mahrumiyetleriyle birlikte hatırlar. Bu manzaralar onu ağlatır.. Moralizâde Vassaf Kadri'yi gençliğinde en çok etkileyen olaylardan bir tanesi o müthiş Çırağan baskınıdır. Bu olay ona çok esrarengiz görünmüş ve yıllarca zihnini meşgul etmiştir.. Bir yıl sonra kader onu Pire sahillerinin parlak yakamozlu kararsız dalgaları karşısına atar. Bu ecdât toprakları, bu "iklim-i ruhperver" kalbinde pek ulvî, pek şairâne hisler uyandırır. Bir salı sabahı her zamanki alışkanlığı ile rihtimde bulunan gazinoya gider. Orada arkadaşlarını pek üzgün ve düşünceli bulur. Öyle ki bunun sebebini bile soramaz. Ancak çok geçmeden gözleri yaşlı bir arkadaşından acı gerçeği öğrenir: Sultan Murad ölmüştür! Olayın bundan sonrasını yazar şöyle anlatıyor:

"... Bu haber-i meş'ûm ruhuma fena halde tesir eyledi. Âdeta hasta olmuşum. Bu münasebet ile hususî gazetelerden bazılarında birer makale yazmışım. Fakat bununla iktifa edemedim. Tamamî-i aczimi nazâr-ı itibâre almayarak o vakitten beri biriktirdiğim notları mümkün mertebe bir araya getirerek bir piyes vücuda getirdim." (s. 5).

Moralizâde Vassaf, hazırladığı eserini, Sultan Murad'ın oğlu Selâhaddin Efendi'ye göndererek onun görüşünü almak ister. Selâhaddin Efendi de son derece lütûfkâr bir mektup kaleme alır. O bu mektubunda, vatani sevmenin kutsal vazifelerden biri olduğunu, tarihimizin ibret sahnelerinden birini anlatan bu piyesin basılıp temâşa edilmesinde bir mahzur görmediğini, yalnız Osmanlı terbiyesinin esasları olan ulviyet ve iffeti korumak gerektiğini, yazarın "**himmet-i bergüzideleri**"ni takdir ettiğini bildirir..

Piyes, Sultan Murad'ın hayatının son demlerini anlatmaktadır. Birinci perde Çırağan Sarayı'nın alt katında ve duvar cephesine isabet eden bir odada geçer. Burası Hakan'ın hücresidir. İçeride başta yatak olmak üzere birkaç parça eşya vardır. Etrafta kitaplar, gazeteler, haritalar göze çarpmaktadır. Yazar vak'ayı genellikle insana hüznü veren bu odada geçirir. Perde açıldığı zaman padişah, bu "**matem-engiz**" hücrede görülmektedir. Sultan Murad'a burada hizmet eden birkaç cariye vardır.

Cariyelerin "**bedbaht sultan**" dediği Murad Han'ın talihsizliği herkesi üzer. Oysa o, "**sevgili milletinden feci bir surette ve ihtimal ki ebediyyen**

ayrıldığı halde” milletini bir an bile olsun düşünmekten geri kalmaz. **“Evlâtlarının mutluluğu için hayatının en müthiş belâlarına katlanmaktan”** usanmaz. Son derece tahammüllü, sabırlı bir insandır. Yazar bir ara Sultan Murad’a hizmet eden cariyelerden birine şöyle dedirtir :

“Ey şanssız padişah!... Gece gündüz göz yaşlarıyla ıslattığın bu vâsi’ memleketler senin taht-ı hükmünden ayrıldıktan sonra yedi sekiz kralık parçalar zayi’ etti. Sen bir hükümdar olmaktan ziyade seccatli müthiş ordunun başkumandanı olmak üzere iftihar ettiğin halde... İşte senden ayrılan o muazzam ordu alçak, menfaatperest kumandanlar elinde mağlup oldu, perişan edildi. Kendin ise diri olarak bu mezar-ı mâteme defnedildin!...” (s. 10).

Sultan Murad hastadır. Üstelik bu hastalığı gittikçe ilerlemektedir. İstirahat etmesi gerektiği halde evlâtlarının dersleriyle ilgilenir, hastalığını hiç düşünmeden onları çalıştırır. Her gece **“zebanilerin müthiş öldürücü nazarları”** altında ezilir, hattâ ağlatılır. Bu arada bir söylenti yayılmıştır: Sözde Sultan Murad, sisli gecelerden birinde firar edecektir! Bu yüzden ona hizmet edenler de sıkı bir gözetim altında tutulur. Sultan Murad ile çevresindekilerin her hareketlerinden bir anlam çıkarılır. Onlara her şey yasaktır. Sözcüleri pencere açmak dahi cinayet sayılır (s. 12). Yazar Sultan Murad’la birlikte hareket edenlerin acı âkıbetlerinden bahsederek devrin yönetimine çeşitli eleştiriler yöneltir. Ayrıca birkaç cariye ve kalfanın V. Murad’a karşı duyduğu derin saygı ve hürmete yer verir, ona ne kadar bağlı olduklarını dile getirir. Sultan Murad da onlara bir şey olmasını istemez. Bir defasında titreyen kollarını gökyüzüne doğru açarak içten gelen bir sesle Allah’a şöyle yalvarmıştır :

“— Ya Hallâk-ı azîm!.. Beraberindeki bu ma’sûmları halâs eylemek için benim canımı al yarabbi!..” (s. 20).

Sultan Murad’a en yakın cariyelerden biri ağabeyinden bir mektup alır. Bu mektupta ertesi günü Sultan Murad’ı kurtarmak üzere bir baskın düzenleneceği bildirilmektedir. Mektubu, Sultan Murad’a verirler. O bu habere sevinemez bile. Çünkü bunun müthiş bir felâket olabileceğini bildirerek şöyle der :

“Bu felâkettir. Hem de müthiş bir felâkettir. Devlet-i azîm bir buhran içinde bulunduğu bir sırada milletin böyle şeyler ile uğraşması iyi olmaz. Ben milletimi pek, hem de pek çok severim. Ve hiç bir vakit de o muhabbeti kalbimden çıkaramam. Unutamam. Fakat isterim ki... Artık onlar beni unutsun, maddî ve manevî zararlarını telâfi için çalışsınlar.. Ben zincirler içinde inliyeyim, mahrumiyet, meşakkat içinde olayım. En büyük arzum, en büyük mes’udiyetim onları mes’ud ve daima mes’ud görmektir” (s. 22).

Ertesi gece Muallim Suavi Efendi'nin bir genç yolladığı anlaşılır. Bu genç Sultan Murad'la görüşür. Siyah kostümlü, rugan çizmeli, kara bıyıklı genç; ona, şerefli ve kutsal bir emri yerine getirmek istediğini, on binden fazla vatan ehlinin canını fedâyâ hazır olduğunu bildirir. Verilen bilgilerden bu işe Muallim Suavi Efendi'nin önderlik ettiği anlaşılır. Bu genci de o görevlendirmiştir. Sultan Murad, bu "**Mekteb-i Sultanî**" öğrencisiyle arkadaşına kendisi için kan dökülmesini istemediğini söyler. Hadiseyi kanlı bir sayfaya dökmemelerini öğütler. Haberi çok geç aldığı ve bu sırada korku ve hayrette kaldığını, bu saatten sonra da bunun önüne geçilmesinin kabil olmadığını belirtir. Kendisi için akıtılacak bir katre kanın bile onu rahatsız edeceğini ifade eder. Yaşamak, evlâtlarını yetiştirmek ve onları mes'ud görmek istediğini söyledikten sonra Sitar Bey'den şu ricada bulunur :

"... İnsaniyet nâmına bu ricamı kabul ediniz... Siz yine bütün tehlikelere rağmen gidip arkadaşlarınıza bu arzumu, bu istirhamımı tefhîm ediniz" (s. 38).

İkinci perde sarayda karanlık bir koridorda nöbet tutan jandarma erlerinin konuşmalarıyla başlar. Bu üç jandarmanın konuşmalarından yaptıkları işin önemini bilmediklerini anlarız. Yazar burada Anadolu insanının gözünde taht kavgalarının nasıl değerlendirildiğini ortaya koyar. Eserin bizce belki de en başarılı sahnesi burasıdır. Bu sahnede jandarmalardan Aziz, Abidin ve Halil'in konuşmalarını buraya almadan geçemeyeceğiz:

Jandarma Aziz — (Esneyerek) Üç ay oldu.. Memleketten mektup gelmedi. Buraya da olur olmaz şey giremiyor.. Postacı yanaşamıyor.. Kuş uçmuyor.. Kervan geçmiyor..

Jandarma Abidin — Mektuptan vazgeçtim. Kendimiz de bizimle kimse görüşmüyor.. Zâbitlerimiz bile kumandayı karşıdan veriyor. Bilemem ki. Biz de bu zavallılar ile beraber çile çekeceğiz...

Jandarma Azizi — (Bu iki arkadaşının yanına yaklaşarak) Size bir şey sual edeceğim. Bizim burada vazifemiz nedir?. Elimizde tüfenkler ile gece sabaha kadar, gündüz akşama kadar kaldırımlarda nâlice yarımlyoruz.. Âmirimiz bize emir veriyor nöbetel.. Nöbete imâne nöbete.. Neyi bekliyoruz. Ben nizâmîyede iken nöbet bekler idik.. Büyük bir cephanelik (dur) emrine karşı yaklaşan olursa martin kurşunu beynine yapıştırırız. Burada da o sıkılık var.. Sandal ile gençler biraz yaklaşır ise bu elimizdeki murdâr minçistirleri gösteriyoruz.. Pekâlâ o sandal bizi dinlemese de yaklaşırsa ne yapacağız..

Halil ve Abidin — (Hep bir ağızdan) Vururuz yaklaştırmayız!

Aziz — Be yahul.. Ne ile vuracağız.. Bu pis tüfenkler fişenk yerine si-

gâre atmaz.. Hem şurası mahûf (etrafına bakınarak) niçin adam vuracağız bu sarayın içindeki o adam babanın kardeşi değil mi?

Abidin — Evet büyük kardeşi.. Babamızdan evveli postta o oturuyormuş ama hastalanmış da hakkını küçük kardeşine vermiş.

Aziz — Pekâlâ şimdi bu adam hakkını kardeşine vermiş de günahamı girmiş.. Zavallı dört duvar içinde kapanmış kalmış demek bizim vazifemiz onu muhafaza etmek öyle mi?

Halil — Canım o kadar ince düşünme.. İşte onu beklemek var. Bir de bir yere gitmesin, kaçmasın, kimse buraya yaklaşmasın işte vazifemiz bu..

Aziz — Giderse ne olur gitsin gezsün biraz Anadolu'ya çıksın bak bizim rancırlara ne eziyet ediyorlar.. Bizim vilâyete bu sene kara yağız bir vali gelmiş.. Köylüleri yakıp kavuruyormuş.. Bunlar burada duracağına biraz gezseler..

Abidin — Ne söylüyorsun Aziz, sonra İlyas onbaşı gibi gürültüye gidersin hal..

Aziz — Ne türlü gürültüye giderim. Ben bu beklediğimizden bizim memleketteki kadiya bir kâğıt alırım. Bana kimse dokunamaz bile.

Halil — (Söze karışarak) Ne diyorsun Aziz deli mi oldun? Kâğıt almak mı yüzüne baktığını görürler ise idam olunursun!..

Aziz — İşte benim anlayamadığım cihet burası. Aklım bir türlü ermiyor vesselâm.. Padişaha arz-ı hal verilmez mi?

Halil — Bu padişah değil!.

Aziz — Ben arz-ı hal buna veririm. Bu da kardeşine verir vesselâm..

Halil — Ne diyorsun onlar birbirinin yüzünü görür mü?..

Aziz — Ha!.. Şöyle desene kardeş kavgası bu... Demek bu iki kardeş birbirine küsülü!.. Bizim de işimiz oyuncak gibi birşey bel!.. Ben bu iki kardeşin kavgasına bakıp da kendimi günâha sokar mıyım!.. Bir de adam vururuz diyorsunuz.. Neme lâzım öyle şeyler bizi buradan Allah kurtarsın!..” (s. 42 - 44).

Jandarmaların bu konuşmalarını müteakip büyük bir gürültü kopar, kapılar şiddetli şiddetli vurulur. Ahali sağa sola koşar. Bu esnada odaya silâhli adamlar doluşur. Halk büyük bir heyecanla “**Efendimiz.. Efendimiz.. Padişahımız.. Muradımız. Buraya gel!**” diye bağırır. Çok geçmeden sarayın bahçe kapısı önündeki kalabalıktan “**beyaz sarıklı, orta boylu az ve si-**

yah sakallı bahadır vaziyetli birisi" gelir. Bu, Ali Suavi Efendi'dir. Ali Suavi, maiyyetindeki **"iclâs fırkası erkânı"**yla beraber büyük bir cesaret ve kuvvetle hücum eder, ortalık toz duman içinde kalır. Büyük bir velvele kopar. Sarayın alt kat selâmlık odalarında Sultan Murad'ı almak üzere, bazı adamlar girer. Tam bu sırada asker ve jandarma müfrezeleri yetişir. Ahali ile müstebid kuvvetler arasında pek dehşetli, pek acıklı bir çarpışma başlar. Arbede esnasında Hasan isminde jandarma zâbiti kılıklı bir şahıs tarafından öldürülen Ali Suavi'nin kafası parçalanır. Ahaliden de epeyce kişi yere serilir. Pek çok da yaralı vardır. Sarayın içinden canhıraş sesler duyulur. Askerler hem yaralıları, hem de ölenlerin cesetlerini kaldırır. Alt katta da büyük bir koşuşturma vardır. Ortalık kıyamet yerine dönmüştür. Sultan Murad ise meydanda yoktur. Fakat çok geçmeden **"başı açık, kumral saçları dağınık"** bir halde ama Osmanlı hükümdarlarına has bir itidalle içeri girer. Askerlerden yakınan cariyesine, onlara bir şey söylememesini, zira bize bu günleri unutturacak olanların da askerler olduğunu hatırlatır. İşte o gece Sultan Murad fenalaşmıştır. Başında kalfa ve öteki yardımcı kadınlar beklemektedir. Herkes bu talihsiz insanın iyileşmesi için dua eder. Ama harareti giderek artar. Son nefesini vermeden önce âdeta bir veda konuşması yapar. Bu konuşma son derece tirajiktir. Milletini yaralayan zulüm kılıcını yok etmek, istibdat yönetimine son vermek üzere kendisine umut bağlanan Sultan Murad, şimdi bir **"âciz-i elim"** içinde gözlerini kapar. O, gerçekte **"mahkûm-ı istibdât"** dediği milletinin en yakın zamanda bundan kurtulacağına inanmış ama kutsal vatanın saadetini göremeden vefat etmiştir. Son sözleri bunun delili sayılmalıdır.

İkinci ve üçüncü perdelerde diyalogların pek az olduğu bu eser, Sultan Murad'ın hayatının sadece bir kısmını yansıtmaktadır. Yazarın zaman zaman şahsî görüşlerine yer vermesi, cariyelerin bazı uzun konuşmaları, vak'anın gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Son derece hassas bir padişah olan Sultan Murad, kendi isteği dışında gelişen olayları önleyememiştir. Fakat yaşamak zorunda bırakıldığı ortam ve şartları değiştirmeye de gayret sarfetmemiştir. Moralizâde Vassaf Kadri, padişahın mizacını, ruhî yapısını sergilerken şahsi ikbal peşinde koşmadığını, son nefesinde dahi askerleri, vatanını ve milletini düşündüğünü vurgulamıştır..

Padişahların söz konusu edildiği bir başka piyes de **Yıldız Fâciâları** (7) adını taşımaktadır. Eserin baş kahramanı padişah II. Abdülhamid'tir. Her şey onun etrafında geçer, onun vasıtasıyla gerçekleşir. Fakat yazık ki yazar, padişaha karşı son derece ön yargılıdır. Daha eserin başlangıcında

(7) **Yıldız Fâciâları**, Dersaadet 1327. Eser dört perde, iki tablodan ibarettir. Yazımızdaki alıntıların sayfa numaraları bu baskıya aittir.

II. Abdülhamid'i dünyanın en zâlim hükümdarı diye takdim etmektedir. Bu yüzden eserde zaman zaman subjektif değerlendirmelerle karşılaşacağımızı daha ilk sayfadan itibaren hissediyoruz.

Yazar, ilkin müthiş bir kiş gecesi tasviri yapar. İstanbul'da herkes, daha gündüzden bir yana çekilmiş, şehir âdetâ ıssızlığa bürünmüştür. Binlerce aile istibdat belâsına uğramış, sefalet almış yürümüştür. İstanbul'un içler acısı bir hali vardır. Yazar, İstanbul'un iç karartan durumunu uğursuz bir tabloya benzetmektedir. Sanki tabiat da bu uğursuz havadan-nasibini almıştır. Saray ve çevresinde de büyük bir korku, vehim ve tüyler ürpertici bir sessizlik hüküm sürmektedir. İnsanlar son derece tedirgindirler. Sarayın mabeyin dairelerindeki halk, odalarına çekilmiştir. Moralizâde Vassaf, işte böyle bir ortamdaki gelişmeleri anlatmağa koyulur.

Birinci perdede Arap İzzet Paşa'nın yaptığı kötülük, işkence ve mel'ânetleri okuyoruz. İlkin yönetim aleyhtarlarının sorgulamalarından bahsedilir. İzzet Bey'in adamlarından Beşir Bey, bütün uğraşmalarına rağmen tutukluları konuşturamamıştır. Kimisinin üstüne soğuk sular dökmüş, kimisini dövmüştür. Bazılarının burunlarından çeşmeler gibi kanlar akmış olmasına rağmen ağızlarından bir kelime dahi almak mümkün olmamıştır. İzzet Paşa bu haberlerden memnun kalmaz.

Öte yandan Beşir Bey'in kulağına Fehim Paşa'nın bir jurnal verdiği haberi gelir. Beşir Bey ile İzzet Paşa birtakım kirli işler çevirirler. Yurdun çeşitli yerleriyle irtibat kurmuşlardır. Bazı yolsuzluklar yapmışlardır. Rüşvet almışlardır. Hattâ kendi çıkarları için Almanlarla, İngilizlerle işbirliğine girişmekten dahi çekinmemişlerdir. Az sonra yanlarına koyu lacivert elbiseli, "orta boylu, tıknazca, esmer benizli Fehim Paşa" girer. Bu beklenmedik ziyaretçiden dolayı şaşırırlar. Onun zihnini kurcalayan bir mesele vardır: Her biri değişik değişik isim ve kıyafetler kullanan Suriyeli üç şahısın olduğunu tespit etmişlerdir. Fehim Paşa'nın kanaatine göre bunlar pek müthiş ve pek esrarengiz bir maksat için buraya gelmişlerdir. Ayrıca bir şifreli mektup da ele geçmiştir. İzzet Paşa gibi Suriyeli olan bu şahıslar hakkında bilgi ister. İzzet Paşa, bu günlerde bu çeşit işlerle uğraşamayacağını, çok meşgul olduğunu belirtir. Yafta meselesiyle uğraştığını bahane ederek görevden kaçır. Fehim Paşa da Jön Türkler'e ait meselelerle bütün kuvvetiyle ilgilendiğini, fakat memleketi doğrudan doğruya tehlikeye atan bu çeşit meselelere yan çizdiğini söyleyerek onu itham eder. İzzet Paşa, bu sözlerden rahatsız olur, kalbi hızlı hızlı çarpar, benzi sararır. Çok geçmeden bu defa içeriye "cüce boylu az siyah sakallı bir şahıs" girerek Fehim Paşa'ya bir telgraf verir. Daha sonra da telgrafı getiren kişiyle birlikte çıkarlar. Fehim Paşa'nın iyice uzaklaştığına kanaat getirilince İzzet Bey ile Beşir Bey arasında şu konuşma geçer :

Beşir Bey — Bey gördün mü? Bu herif başımıza ne büyük belâ keşildi.

İzzet Paşa — Onun da kolayı bulunamaz mı? Bu sene olmazsa gelecek sené.. Ben onu da havalandırırım.

Beşir Bey — Nasıl?

İzzet Paşa — Sağ olursan görürsün! Sen öyle şeylere merak etme!.. Vakit geçirmeden şu herifleri buraya getir de biz işimize bakalım.” (s. 22).

İzzet Paşa, Beşir Bey'in beraberinde getirdiği ve elbiseleri kana, çamura bulanmış, kan tüküren insanların sorgularını kendisi yapmaya başlar. Ali Rahim ile Ömer Fuad'ı önce tehdit eder, daha sonra da maksatlarını öğrenmeğe çalışır. Bunlar siyasî suçlulardır. Ama **“Paşa.. Paşa.. Biz Allah'tan başka hiç bir kuvvetten korkmayız”** (s. 26) diyerek sorulara cevap vermezler. Gerçekte buraya gelmeden önce sağa sola bazı kâğıtlar yapıştırmışlar yahut atmışlardır. İdealleri uğruna ölümü dahi göze alan bu gençler, bu işi kimin için yaptıklarını açıklamazlar. İzzet Paşa onları konuşturamayınca huzurundan götürülmeleri için emir verir. Beşir Bey ise bu gençlerin hemen öldürülmelerinin iyi olacağını söyler. Bunu duyan Ali Rahim ile Ömer Fuad götürülürken bütün kuvvetiyle **“Alçaklar.. Biz ölmekle iftihar ederiz. Lakin millet yaşayacak... Türklük yaşayacak.. Zamanda asıl ifnâya mahkûm eylediği sizin gibi rezillerdir”** (s. 28) diye bağırlar.

İkinci perde açıldığı vakit mabeyin dairesinin alt katındaki o müthiş zindan görünür. Burası zemini rutubetten çamur deryası halindeki bir mezbahaya, bir şehitler mezarına benzer. Tahtaların üzerinde insanlar titremektedir. İhtiyar Şeyh Said Efendi bir mevtayı hatırlatır. Yüzbaşı Nureddin ise ölümle pençeleşmektedir. Şeyh Said Efendi, evlatlarının sefil, kimsesiz, öksüz kalacağını düşünen Nureddin Bey'i şöyle teselli etmektedir :

“Hayır! Onları artık hiç düşünmeyeceksin. Hiç bir şey düşünmeyeceksin.. Bak burada bir insan bir gece tahammül edemez.. Ölür.. Biz üç ay bu sular içinde türlü türlü işkenceler altında yine bir şey olmadık. Yaşatan Allah yaşattı. Bizim gibi evlâtlarımız da yaşar. Onlara hiç bir şey olmaz..” (s. 31).

Şeyh Sait Efendi, günün birinde evlâtlarının bu hunhar adamlardan intikam alacağını, Allah'ın mutlak hâkim ve âdil olduğunu söyler. Rüyasında gördüğü gibi kendilerini su ile şehit edeceklerini belirtir. Ona göre bu son geceleridir, ertesi günü vücutlarını denize atacaktadırlar. Topçu mülâzımı Nedim Bey ile Avukat Lâtif Bey'i güçlkle uyandırır. Onlara **“haki-kate vâsıl olmak, istirahat-i ebediyeye nâil olmak için pek az vakitlerinin”** (s. 33) kaldığını hatırlatır. Herkes hazırlığını yapar. Kimisi ellerini

açıp dua eder, kimisi annesini, bazısı da çocuklarını Allah'a emanet ettiğini söyler. Az sonra zindanın kapısı açılır, içeriye Ali Rahim ile Ömer Fuad getirilmiştir. Ömer Fuad, Şeyh Said Efendi'yle ilk defa orada karşılaşır. Ona gördükleri işkenceleri şöyle anlatır:

"Bizi öldürünceye kadar dövdüler!.. Yaraladılar.. Etlerimizi parçaladılar! Ağzımızda diş bile bırakmadılar" (s. 38).

Nureddin Bey'e göre kurtuluş yoktur. Ancak ölüm onlar için bir kurtuluş olacaktır. Yalnız son bir tesellileri vardır: Hepsi bir arada öleceklerdir. Bu umutsuzluk ortamında Şeyh Said Efendi, her nasılsa yan cebinde bulundurmakta olduğu ve tevkif edildiği günden beri yanında taşıdığı "ney"i çalmağa başlar. O derece etkili çalar ki, zindandakiler, âdeta yaşadıkları acıları unutmışlardır. Ney'in hazin feryâdı, hepsinin ruhlarını sükûnete erdirmiştir.

Ali Rahim ise tutuklandığı geceden beri dört ve yedi yaşındaki oğullarını düşünür. Zira çocuklarının ikisi de hastadır. Anneleri ise **"keder ve meşakkatten"** yorgun ve bîtâptir. Buradaki sahnede tablo hemen değişir. Biz bu defa Ali Rahim'in ailesiyle karşılaşırız. Evlâtları Refik ile Nail ölmüşlerdir. Başlarında anneleri inleye inleye feryâd ve figan etmektedir. Kışın bu en soğuk gecesinde biçâre kadın, titreye titreye evlâtlarının başı ucunda yataklarının üzerine kapanmış ağlamaktadır. Ev, felâket yuvası gibidir. Odada hiç bir şey yoktur. Ali Rahim'in eşi, kocası siyasi suçlu olduğu için hiçbir komşu kadın tarafından dahi ziyaret edilmemektedir. Eve ekmekçi bile uğramaz olmuştur (s. 40 - 41).

O sırada bir gürültü peyda olur. Yıldız canavarları olan silâhşörler, zindan kapısını açarak bütün tutukluları götürmeğe gelmişlerdir. Herkes birbirine veda eder. Bu esnada en sert tepkiyi Şeyh Said Efendi gösterir.

Üçüncü perdede vak'a, Yıldız'ın harem dairesinin alt katında bir bodrumda geçer. Yazar burasının tasvirini duvar ölçülerine varıncaya kadar yapar. Duvarların, pencerelerin, çelik parmaklıkların, saç levhaların özelliklerini sıralar. Hattâ bu yerin en son askerî nazariyelere göre inşa edildiğini ileri sürer. İçeride girift odalar, birbirine açılan kapılar, dışarıda olup biteni gösteren aynalar vardır. Burası bir çeşit mağaradır. Yazara göre buraya düşen insan, ne derece cesur olursa olsun, korkar ve ızdırıp duyar.

Üçüncü perdede bütünüyle II. Abdülhamid'den bahsedilir. Elinde daima bir rovelver vardır. Zaman zaman hususî kâtibesini çağırır. Bu genç kız, ona hem sarayda olup bitenler hakkında bilgi verir, hem de gelen mektupları kontrol eder. Dışarıyla mektuplaştığı için cariyelerden Gülgûn'u gammazlayan da odur. Gülgûn, padişahın gözde cariyelerinden biridir. Gülgûn'a karşı padişahı kışkırtanlar eksik değildir. II. Abdülhamid'in

hususî kâtibesi de cariyeler hakkında birçok suçlamalarda bulunarak hükümdarı etkilemeğe çalışır:

“— Efendimiz.. Kızların dolaplarında son derece şayân-ı dikkat şeyler var.. Nushalar.. Karınca boynuzları.. Tosbağa yavrularının kabukları... At kılları... Bunlarla hep zehir olur.. Kulunuz şüphelendim” (s. 52).

Az sonra kapının zili çalınır. Kız, kapıdan verilen kâğıdı alır. Getirilen kâğıtta bir ihbar yer almaktadır. Halic’te Mesudiye zirhlisinin bacasından duman çıkmakta olduğu, gece yarısına doğru istim tuttuğu, Divanhâne-i Bahriye’de zâbitlerin birbirleriyle çok sık görüşmeler yaptığı ve bunun pek tehlikeli bir mesele olduğu yazılıdır. II. Abdülhamid, çılgınca davranışlar gösterir. Gelen ihbarı araştırması için İzzet Paşa’ya gönderir. Ayrıca sorgularını yaptırdığı insanların hemen yok edilmesi emrini verir.

Öte yandan biz bu perdede padişahın çevresinde bulunan insanların kendi aralarındaki çekişmelerine de tanık oluyoruz. Bu insanların bir kısmı padişahı, kendi çıkarları doğrultusunda kullanmağa çalışmaktadırlar. Bir kısmı da onun yokluğundan yararlanarak rakipleri üzerinde baskı kurmağa gayret ederler. Piyeste cariyelerin birbirlerini nasıl kışkırdıklarına da yer verilmiştir. Padişahın yakınında bulunanlar birbirlerine güvenemezler. Herkes yarınından endişelidir. Güvensizlik her şeye hakimdir. Hattâ denilebilir ki bu güvensizlik duygusu eşyaya dahi sinmiştir..

Dördüncü perdedeki vak’a, bir gece sonraki hâdiseler üzerine gelişir. Yazar öbür perdelerdeki mekânların aksine, burada bol ışıklı, müzeyyen bir mekân tasvir etmektedir. Harem dairesinin orta katında geniş bir salon vardır. Salonu güzel ve dinlendirici bir müzik çalmaktadır. Birçok şık tuvaletli kadın bu geceki baloya gelmiştir. O gece ayrıca tiyatro da emredilmiştir. Cariyeler arasındaki konuşmalardan bir çoğunun saray hayatından bıktıklarını, hattâ jurnal edilmeğe dahi razı olduklarını öğreniyoruz. Sözgelisi padişahın gözdelelerinden Nazikter, Gülgün’a şöyle der:

“Ben de şimdi kavga ettim. Ah keşke ikimizi birden jurnal etse de bir an evvel buradan halâs olsak.. Şehir ne iyidir değil mi kardeşim.. Ah ben peynir ekmek yemeğe razıyım şehirde olsam..” (s. 68 - 69).

Bu sahnede padişahın saraydaki hayatı da yansıtılmaktadır. Hükümdarın nasıl eğlendiği, nasıl yaşadığı gözler önüne serilir. Şen ve keyifli ânındaki tutumu, zaman zaman çevresindekilere ne kadar iltifatkâr davrandığı söz konusu edilir. Özellikle kadınlara karşı zaafı gösterilir. Orkestranın Hamidî marşını çaldığı bu gecede herkes son derece güzel ve alımlıdır. Etrafta insanı büyüleyen bir hava vardır. Buna karşılık Ahırkapı açıklarında bu eğlence ve sefa âlemine tam ters bir tablodan bahsedilir. Burada eski bir Halic vapurundan daha köhne bir yardım botu vardır. Yırtık paltolarına sarılmış iki tayfa botta birtakım hazırlıklar yapmaktadırlar.

Gülleler ve zincirler arasında bir gidip bir gelirler. Az sonra menhus çehreli, zebani kılıklı üç silâhşörün refakatında, elleri iplerle bağlı Şeyh Said, Ali Rahim, Ömer Fuad ve onların arkadaşları getirilirler. Tayfalar, ilkin gülleleri Şeyh Said Efendi ile Yüzbaşı Nureddin ve Mülâzım Nedim Beyler'in ayaklarına bağlarlar. Daha sonra bu ilk kafileyi denize atarlar. Geriye kalanlar için bu defa daha büyük zincirlerle işe girişirler. Avukat Lâtif Efendi korkudan ve heyecandan bayılmıştır. İşte bu sırada eserin finalini oluşturan ve Ali Rahim ile silâhşörlerden biri arasında oldukça hissî bir konuşma geçer :

Ali Rahim — (Yanındaki silâhşörlerden birisine dönerek) Efendi... Allah rızası için olsun... Çocuklarıma bir kere git... Onlar açtırlar.. Hiç olmazsa bir okka ekmek götür... (Biraz durarak) Bunu vaad eyle.. Arkadaş. Hiç olmazsa rahat öleyim. Allah aşkına..

Silâhşör — Haydi ben çok lâkırdı bilmem..

Ali Rahim — Merhamet et.. O zavallılara hiç olmazsa belediyeden akşamları birer ufak ekmek alsınlar.. Allah aşkına...

Ömer Fuad — Rahim kardeşim.. Rica ettiğin kimdir biliyor musun?.. Bunları insan mı zannediyorsun.. Cenab-ı Kâdir-i mutlak, ne senin, ne benim çocuklarımızı, ailemizi aç bırakmaz. Son nefesimize kadar gurur-i millîmizi muhafaza ettik de şimdi bu alçaklara mı yalvaralım.. Haydi haydi bizi atınız.. Sizden uzaklaşalım.." (s. 75 - 76).

Piyas Ali Rahim'in beddua denilebilecek bazı sözleriyle son bulur. Öysa o esnada sarayda bazı insanlar eğlenmekte, hayatın tadını çıkarmaktadırlar.. Bu birbirine zıt tablo, eserdeki mesajı daha keskin bir hale getirmek için düzenlenmişe benzemektedir. Fakat Moralizâde Vassaf Kadri'nin perde başlarında yaptığı tasvirler, diyaloglar arasına serpiştirilen açıklamalar, vak'anın hızını kesmiş ve mesajın etkisini azaltmıştır. **Mukaddime-i İnkılâp'ta** olduğu gibi burada da rejim aleyhtarlığı işlenmiştir. Ayrıca jurnal ve hafiye teşkilâtının olumsuz etkileri üzerinde de durulmuştur.

Sonuç olarak Moralizâde Vassaf Kadri, piyeslerinde, toplum hayatımızdan kesitler vermiş, tarihî şahsiyetleri değerlendirmiş, belli bir ideolojinin savunuculuğunu yapmıştır. Çakıcı Mehmet Efe'yi anlattığı eserinde de halkın bir eşkiyayı nasıl yücelttiğini göstermiş, devlet gücünün önünde kimsenin duramayacağını belirtmiştir. İdealist insanların başlarına gelen felâketleri yansıtırken, halkın sıkıntılarının göz ardı edildiğini, bunların bir kısmının doğrudan doğruya yönetim tarzından kaynaklandığını vurgulamıştır..

